
Ortak (Anonim) Halk Edebiyatı

Türk Halk Düzyazısı - I

Yazar

Yard.Doç.Dr. Muhsine HELİMOĞLU YAVUZ

ÜNİTE

6

Amaçlar

Bu üniteyi çalıştıktan sonra;

- Atasözü, fıkra, halk hikayesi gibi ortak (anonim) Türk halk düzyazısı türlerinin tanımlarını ve özelliklerini öğrenecek,
- Bu türlerin hangi etik, sosyolojik, psikolojik ve ekonomik nedenlerden kaynaklandığını anlayacak,
- Halk yaşamındaki önemli işlevlerini kavrayacak,
- Eğitim aracı olarak nasıl kullanılacaklarını göreceğ ve düşünecek,
- Yeri geldiğinde bu bilgileri işlevsel kılarak siz de kullanabileceksiniz.

İçindekiler

- Atasözü
 - Fıkra
 - Halk Hikayesi
 - Özet
 - Değerlendirme Soruları
 - Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar
-

Çalıřma Önerileri

- Bu türlerle ilgili birikiminizi yoklayınız.
- En az hangi türü tanıdığınızı ve bunun nedenlerini saptamaya çalışınız.
- Fıkraların "gülme", "güldürme" dışında başka işlevleri de olup olmadığını düşününüz.
- Halk hikayelerinin hangi türlerden kaynaklanabileceğini ve hangi türlere kaynaklık edebileceğini düşününüz.
- Bildiğiniz atasözlerini bir deftere yazarak bunların en çok hangi konuları içerdiklerine bakınız.
- Bu türlerle ilgili, çevrenizde küçük bir araştırma yaparak elde edeceğiniz verileri yazımlayınız (kayıt ediniz).

1. Atasözü

Tanım: Bir anlatım eylemi içinde, belirli bir yerde (yani yeri geldiğinde) ve belirli bir nedenle söylenmiş; o anda anlatılmak istenen duyguyu, düşüncüyü güçlendirip vurgulayan kısa ve öz söz kalıplarıdır. Anlatımı renklendirip güçlendirir. Atasözleri kısa, kesin ve yalındır. Kimi zaman ölçülü, uyaklı söylendiği de olur. Bu özelliği, onun akılda kalmasını kolaylaştırır.

Atasözlerinden kimileri bir gözlemi, bir yargıyı kapsayarak bir vargı, bir sonuç bildirir.

Örnek:

"Kanı kanla değil, kanı suyla yurlar."

"Düşenin dostu olmaz"

"Emeksiz yemek olmaz."

Kimileri de doğrudan bir öğüt verirler.

Örnek:

"Gözün ile gördüğünü eteğin ile ört."

"İyilik yap denize at, balık bilmezse halik bilir."

"Ne oldum deme, ne olacağım de."

Toplumların yaşam biçimlerinin, değer yargılarının, deneyimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan atasözleri; gelecek kuşakların geçmişlerini anlayıp geleceklerine yön vermeleri konusunda, onlara yardımcı olacaktır.

Geçerlilikleri söyledikleri zamanın koşullarıyla sınırlı olan atasözleriye, onları yaratan koşulların değişip o konuda yeni değerlere, yeni sonuçlara varıldıkça geçerliliklerini yitirirler. Atasözleri, ürünü oldukları toplumların yaşam biçimleri, değer yargıları, gelenek ve görenekleri, halk kültürleri konusunda bize önemli ipuçları verirler. Örneğin "Emeksiz yemek olmamalı" iletisini (mesajını) taşıyan "Şalvarı şaltak Osmanlı/Eğeri kaltak Osmanlı/Ekende yok, biçende yok/Yiyende ortak Osmanlı" sözü, imparatorluk dönemindeki yönetim biçiminin, halka nasıl yansıdığını, halkın da yönetime bakış açısını oldukça öz ve anlamlı bir şekilde yansıtmaktadır. Ayrıca bu sözlerdeki bilinç, hiciv, öfke ve hüznün yoğunluğu da gözardı edilmemelidir.

Yine

"Geçme nâmert köprüsünden

Ko götürsün su seni

Yatma tilki gölgesinde

Ko yesin aslan seni"

sözünün içerdiği anlam da yiğit ve değerli olmayan, nâmert insanlara minnet etmektense, ölümü yeğlemeyi öğütleyen insan onurunun direnişinden başka bir şey değildir.

Eve gelecek konuğu yüksünmemeyi (yük saymamak, istemek) ve elimizdeki herşeyi onunla paylaşmayı öğütleyen "Misafirin on nasibi olur, birini yer dokuzunu bırakır" veya "Misafir kısmetiyle gelir" gibi atasözlerimiz ise ekonomik koşulların giderek artan ağırlığı altında bakalım daha ne kadar direnebilecekler.

Yaşamda, karşı koyup kaldıramayacağı ağırlıkta acılarla, haksızlıklarla karşılaşan bir insanın yanında, "Tanrı dağına göre kar verir" sözünün geçerliliğinin ne olacağı da biraz tartışmalıdır.

Sonuç olarak; bütün bu saptamalara karşın, günümüzde yaşamakta ve kullanılmakta olan yüzlerce atasözü, çoğunlukla, hemen her dönemde geçerliliğini koruyacak özgünlükte ve yoğunlukta olup yüzyılların deneyiminden süzülüp gelmiş yol gösterici, öğüt verici, insanları iyiye ve güzele yönlendirici, her biri inci değerinde sözlerdir.

2. Fıkra

Tanım: Bir konuda ders vermek, bir görüşü, düşünceyi mizah yoluyla insanları gülümseterek anlatmak amacıyla söylenmiş kısa, özgün halk anlatıdır.

Türleri: Fıkralar kahramanlarına göre ikiye ayrılırlar.

- 1 - Kahramanları belirli halk tipleri olan fıkralar: Nasrettin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa fıkraları gibi.
- 2 - Kahramanları belirsiz fıkralar: Bunlar çoğunlukla "Adamın biri", "Kadının biri", "Laz'ın biri", "Yahudi'nin biri" gibi sözlerle başlar.

Fıkralara genellikle olay kahramanının adıyla başlanır, sonra kısaca amaca yönelik olan olay anlatılır ve çarpıcı, beklenmedik, güldürücü bir sonla sonuçlandırılır. Bu çarpıcı son doğrudan söylendiği gibi, kimi zaman da dinleyicinin anlayışına bırakılır.

Her ulusun toplumsal yapısını genel özellikleriyle yansıtan ulusal fıkra kahramanları vardır. Örneğin bizde "Nasrettin Hoca", Almanlar'da "Oylenşpigel", Araplar'da "Ebunevas" gibi.

Kimi zaman da ulusların en belirgin özellikleri fıkra kahramanlarına sıfat olarak yüklenir. Örneğin "Cimri İskoçyalı", "Mübalağacı İranlı" gibi.

Fıkraların toplum yaşamında çok önemli bir başka işlevi de "örtük transaksion" (imalı iletişim) aracı olarak kullanılmalarıdır. Demokrasi ve insan haklarının, isten- dik düzeyde gelişmediği, yönetsel-toplumsal baskıların yoğun olduğu ortamlar- da yaşayan ve bireyselleşmelerine izin verilmeyen insanlar; Yunus Emre'nin "*Söyle- isem olur savaş/Söylemez isem bağrım baş*" (baş: yara) dizelerinde çok yalın ve etkili bir söyleyişle dile getirdiği bu dayanılmaz ikilemin açmazını, yüzyıllardır hep yaşam- larında ruhlarında duyumsamışlar ve onu aşmaya çalışmışlardır. Düşündüklerini ve doğru bildiklerini açıkça söyleyerek, savaş çıkarıp yaşamlarını yitirmeden ve su- sup bastırarak da yüreklerini, ruhlarını yaralamadan, dolaylı olarak "örtük" söyle- menin yollarını aramışlardır. Bu "imalı iletişim" arayışları sırasında da çoğu kez, ol- dukça etkili bir yol olan masal, türkü, ninni, fıkra gibi sözlü halk anlatılarını aracı olarak kullanmışlardır.

Bu halk anlatıları içinde, sosyal ve siyasal baskıyı düzenlemede en elverişli olanı da gülmedir. Hani, "Aşk gelince cümle eksikler biter"miş ya, gülümseme gelince de cümle hoşgörüsüzlükler biter. Anlatılan gülmecenin (fıkra) sonunda yaratılacak "gülüş" eylemi, anlatının içerdiği eleştiriyi iyiden iyiye kabul edilir kılıp "yenilir, yu- tular" hale getirecek ve aynı zamanda bir "korunak" da oluşturacaktır.

Bu nedenledir ki, imalı iletişimde halkımızın Nasrettin Hocayı "aracı", fıkrayı da "araç" olarak kullanması, öz savunma ve korunma açısından, çok bilinçle yapılmış bir seçimdir.

Örneğin; çağın hızlı değişiminin ve acımasız yaşam koşullarının dayatmaları karşı- sında, giderek geçerliliğini yitiren kimi geleneklerin sürdürülmesi mümkün değil- dir. Bu konuda yapılacak bir zorlama da bireyi bunaltır. Ekonomik koşulların gide- rek ağırlaştığı, "iki elin bir başı düzeltilmediği" bir ortamda, konukseverlik geleneği- nin korunup sürdürülmesi de pek mümkün görülmemektedir. İşte aşağıda verece- ğim örnek fıkra, artık sürdürülmeye çalışıldığında, bireyi çok zorlayacak olan kimi geleneklere karşı, insanlara bir çıkış yolu göstermekte ve gerekirse, onların bazıla- rından vazgeçilebileceği "göndermesini" yapmaktadır. Şöyle ki:

Nasrettin Hoca evinde otururken kapısı çalınmış. Hoca "kim o?" diye sorunca da dışardan bir ses "Tanrı misafiri" diye cevap vermiş. Bunun üzerine kapıyı açan Hoca, kapıdaki adamı tuttuğu gibi camiye götürerek "Eğer sen Tanrı misafiriysen, Tanrının evi işte burasıdır" de- miş.

Sonuç olarak fıkralar yalnızca insanları güldürmek, eğlendirmek için değil, top- lumsal yaşamı düzenlemek, ders vermek, belirli bir düşünceyi, görüşü karşı tarafa "mizah" eşliğinde iletmek için halk tarafından yaratılmış, çok kapsamlı işlevleri olan halk edebiyatı ürünleridir.

3. Halk Hikayesi

Tanım: Aşk, kahramanlık gibi konuları, şiir ve düz anlatım olarak, aşıkların saz eşliğinde anlatıp söylemeleridir (düz anlatım içinde yer alan şiirler, saz eşliğinde türkü gibi söylenir).

Halk hikayeleri, hikaye türünün en eski ve ortak (anonim) olanlarıdır. Halk hikayesi anlatmak bir uzmanlık, bir ustalık işidir. Hikayeleri anlatan aşıklara "kıssa-han" da denir. En tanınmış halk hikayelerimiz arasında, şunları sayabiliriz: *Kerem ile Aslı*, *Ferhat ile Şirin*, *Arzu ile Kamber*, *Köroğlu*, *Battal Gazi*.

Türleri: Halk hikayeleri kapsamlarına, boyutlarına ve konularına göre şöyle sınıflandırılabilirler:

1 - Kapsamlarına göre

- a - Tek bir olay çevresinde örülmüş, basit yapılı, anlatımı yaklaşık bir-iki saat süren hikayeler. Bunlar çoğunlukla, konularını bir efsaneden, masaldan veya gerçek yaşamdan alırlar.
- b - Kahramanları kalabalık ve konuları ardarda sıralanmış olaylardan oluşan, uzun hikayeler. Bunların anlatımları bir gece sürdüğü gibi, beş veya yedi gece sürenleri de vardır.

2 - Konularına göre

a - Aşk Hikayeleri

Bu sınıfta yer alan "Aşk Hikayeleri", aşık geleneğinin tüm özelliklerini en iyi yansıtan hikayelerdir. Bunların kahramanları kimi zaman gerçekten yaşamış olan aşıklardır ve hikayenin konusu da onların yaşam öykülerinden alınmıştır. Örneğin; *Aşık Garip*, *Ercişli Emrah* gibi.

Kimi zaman da bu kahramanlar masal, destan, tarih gibi kaynaklardan esinlenerek yaratılırlar. Bu türlerde hayal ürünü öğeler, gerçekçi ayrıntularla birleştirilerek anlatılır. Örneğin; *Yaralı Mahmut*, *Arslan Bey*, *Elif ile Mahmut* gibi.

b - Kahramanlık Hikayeleri

Konusu kahramanlık olan bu hikayelerin en tanınmışı "*Köroğlu*" hikayesidir. Doğu Anadolu'nun kimi hikayecilerine göre, Köroğlu hikayeleri 24 kol tutarındadır. Ayrıca, Doğu'da, Türkiye dışındaki Türk asıllı uluslarla, öteki kimi uluslar arasında da Köroğlu hikayeleri yaygındır.

Günümüzde giderek işlevini yitiren halk hikayeleri, eskiden uzun kış gecelerinde köy odalarında, düğünlerde, Ramazan gecelerinde kahvelerde anlatılırdı. Hikayenin saz eşliğinde söylenen türküler bölümüne, zaman zaman, dinleyicilerin katıldığı da olurdu.

Belirli bir ustalığa sahip olmaları gereken halk hikayecileri, bir çıraklık döneminden geçtikten sonra bu işe soyunurlar ve geçimlerini de bu yolla sağlardı.

Bu halk hikayelerinden bazıları önce taşbasması olarak daha sonraları da matbaa harfleriyle yayımlandı.

Halk hikayelerinin düz anlatım bölümlerini oluşturan olay örgüsü, genelde, derleme olmakla birlikte, saz eşliğinde türkü şeklinde söylenen şiir bölümlerinin yaratıcıları çoğunlukla bellidir. Bu aşıklar, düz anlatımla şiirleri birleştirerek hikayeyi düzenlerler.

Örnek:

KEREM İLE ASLI HİKÂYESİ

Asıl adı Ahmet Mirza olan Kerem, İslahan Şahının oğludur. Şahın hazinedarlığını yapan Ermeni Keşişinin kızı Aslı ile Kerem birbirlerini severler. Şah Keşişten kızı oğluna ister. Keşiş, bir müslümana kız vermek istemez. Fakat hükümdarın isteğini reddemez; bir mühlet ister ve bu mühletin içinde gizlice memleketten kaçar.

Kerem de Aslı'nın peşinden yola düşer. İşte, Kerem'in sevdiği kızın ardınca bütün Anadolu'yu baştan başa gezmesi böylece başlar. Kerem artık yanında sadık arkadaşı Sofu (Kerem'in dilinden: Sofu Kardeş), omuzunda sazı ile bir "Âşık" olmuştur. Her gittiği yerde, her rasladığına sazıyla ve yanık türküleriyle, Aslı'nın izini sorar, ona haber verenler de olur, vermeyenler de... Bazı defa nehirlere, dağlara, kayalara, dağlardaki hayvanlara derdini döker; yolunu bağlayan karlı, boranlı bellerden yol ister. Onun önüne çıkan engeller, bir defa inkisarına uğradılar mı iflah olmazlar. Kerem aşk ateşinde pişe pişe kemale erer, keramet sahibi olur. Allah onun her dileğini yerine getirir.

Bazı şehirlerde Kerem, Aslı Han'a bir zaman kavuşur. Keşişten habersizce bir müddet birbirlerine sevgilerini anlatırlar, dertlerini dökerler: Erzincan Bağlarında ve Kayseri'de olduğu gibi...

Sonunda Kerem Aslı'sının peşinden Halep'e varır. Halep Paşasına kendini sevdirebilir: Paşa, Keşişi tehdit ederek kızını Kerem'e vermeye razı eder. İki sevdalının nikâhları kıyılır. Fakat kötü ruhlu Keşiş onlara son fenalığı yapar: Kızına sihirli bir gerdeklik gömlek giydirir. Bu gömlek son düğmesine kadar açılır, tekrar kapanır imiş. Kerem sevdiğinin düğmelerini bir türlü çözemez. Yüreğinden kopup gelen ateşle yanar, kül olur.

Kerem'in külleri dağılmasın diye bekleyen Aslı Han'ın saçları, küllerin içinde kalmış bir kıvılcımla tutuşur; iki âşığın ancak külleri birbirine kavuşur.

Sevgililerin birbirine kavuşmasıyla sona ermeyen bir macera olduğu için Kerem hikâyesi toy, düğün ve kış geceleri muhabbetlerinde eğlence vasıtası olan halk hikâyeleri arasında, çok sevildiği halde, başından sonuna kadar anlatılmaz, hattâ birçok yerlerde bunun anlatılmasını günah sayarlarmış.

Kerem Erzurum'da hasta yatarken, Aslı Han'ın üç gün sonra geleceğini haber verirler. O zaman şu türküyü söyler:

*Bir han köşesinde kalmışam hasta
Gözlerim kapıda kulağım seste
Kendim gurbet elde gönül heveste
Gelme ecel gelme üç gün ara ver
Al benim sevdamı götür yâre ver.*

*Erzurum dağları duman dildedir
Başım yastıktadır gözüm yoldadır
Aslı hayın yârdır adam aldadır
Gelme ecel gelme üç gün ara ver
Al benim sevdamı götür yâre ver.*

*Erzurum dağları kardır geçilmez
Gizli sırdır her adama açılmaz
Ayrılık şerbeti zehir içilmez
Gelme ecel gelme üç gün ara ver
Al benim sevdamı götür yâre ver.*

*Felek sen mi kaldın bana gelecek
Akıttın göz yaşım kimler silecek
Kerem'e dediler Aslı'n gelecek
Gelme ecel gelme üç gün ara ver
Al benim sevdamı götür yâre ver.*

Kayseri'de musalla taşı üstünde bir cenaze görürler. Kerem cenazeye şunları söyler:

*Mal sahibi nice gördün halini
Felek pençesine düşmüş gidersin
Beğenmezdin türlü libas giymeyi
Şimdi uryan ceset olmuş gidersin.*

*Tutmaz idin bir fakirin elini
Sormaz idin yoksulların halini
Haram helâl kazandığın malını
Şu fânî dünyaya dökmüş gidersin.
Malın vardı yükseklerden uçardın*

Meclisler kurup da bâde içerdin
Atın binip sağa sola koşardın
Şimdi kara yere koşmuş gidersin.

Dertli Kerem eder nic' olur halim
Bana senden oldu ey kanlı zalim
Hiç vâdeye bakmaz erişir ölüm
Ecel şerbetini içmiş gidersin.

Özet

Atasözleri, fıkralar, halk hikayeleri genellikle düz anlatım şeklinde söylenmiş ve söyleyeni belli olmayan ortak (anonim) halk edebiyatı ürünleridir.

Atasözleri kısa, kesin ve yalın bir şekilde söylenirler. Yer yer ölçülü uyaklı söylenenlerine de rastlanır. Kimi atasözleri bir gözlemi bir yargıyı yansıtarak bir sonuç bildirirler. Kimileri de doğrudan öğüt verirler. Yüzyılların deneyimlerinden süzülüp gelen gelenek, görenek ve toplumsal değer yargularını geçmişten günümüze, günümüzden de geleceğe taşıyan atasözlerinin yol gösterici, öğüt verici, insanları iyiye ve güzele yönlendirici işlevleri vardır. Bir anlatım içinde yeri geldiğinde kullanılmaları, anlatılan duyguyu, düşünceyi güçlendirir ve anlatımı etkili kılar.

Fıkralar; bir konuda ders vermek, bir görüşü, düşünceyi mizah yoluyla anlatmak için kullanılan sözlü halk edebiyatı ürünleri olup kahramanlarının belirli olup olmamasına göre sınıflara ayrılırlar. Fıkraların önemli bir işlevleri de toplum yaşamında örtük transaksyon (imalı iletişim) aracı olarak kullanılmalarıdır. Ayrıca gelenek-görenek yaptırımlarının ve toplumsal baskıların altında ezilen bireye bir çıkış yolu da gösterirler.

Halk hikayeleri ise aşk ve kahramanlık gibi konuları, şiir ve düz anlatım olarak, aşıkların saz eşliğinde söyleyip anlatmalarından oluşur. Konularına göre sınıflandırılırlar ve özellikle eskiden, köy ve kasabaların toplumsal yaşamında önemli bir yerleri olduğu görülür.

Değerlendirme Soruları

Aşağıdaki soruların yanıtlarını, verilen seçenekler arasından bulunuz.

1. Aşağıdaki şıklardan hangisi doğrudur?
 - A. Fıkraların söyleyeni bellidir.
 - B. Fıkralar kahramanlarına göre sınıflandırılır.
 - C. Fıkralar şiir şeklinde söylenir.
 - D. Fıkralar yalnızca güldürmeyi amaçlar.
2. Aşağıdaki şıklardan hangisi yanlıştır?
 - A. Atasözlerinin hepsi, her dönemde geçerlidir.
 - B. Atasözlerinin ölçülü ve uyaklı söylenenleri de vardır.
 - C. Atasözleri kimi zaman bir "sonuç" bildirir.
 - D. Atasözleri kimi zaman "öğüt" verir.
3. Aşağıdaki şıklardan hangisi yanlıştır?
 - A. Halk hikayeleri kapsamalarına göre sınıflandırılır.
 - B. Halk hikayeleri konularına göre de sınıflandırılır.
 - C. Halk hikayelerinin içinde şiirler de yer alır.
 - D. Halk hikayeleri konularını tamamen gerçeklerden alır.
4. Aşağıdaki şıklardan hangisi doğrudur?
 - A. Kerem yoksul bir evin oğludur.
 - B. Aslı soylu bir Müslüman ailenin kızıdır.
 - C. Kerem ve Aslı hikayesi trajik bir sonla biter.
 - D. Kerem ile Aslı'nın kavuşmasına Keşiş yardım eder.
5. Aşağıdaki şıklardan hangisi doğrudur?

(Kerem, Kayseri'de musalla taşında gördüğü cenaze için söylediği şiirde)

 - A. Dünyanın ve dünya malının geçiciliğini işler
 - B. Aşk konusunu işler.
 - C. Doğa konusunu işler.
 - D. Kahramanlık konusunu işler.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

AKALIN, Sami. **Edebiyat Terimleri Sözlüğü**. İstanbul: 1970.

BORATAV, Pertev Naili. **Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği**. İstanbul : 1988.

BORATAV, Pertev Naili - Halil Vedat Fırtınalı. **İzahlı Halk Şiiri Antolojisi**. Ankara 1943.

DEMİRCİ, Yusuf Ziya. **Anadolu Köy Türküleri**. İstanbul: 1938.

DİLÇİN, Dehri. **Edebiyatımızda Atasözleri**. İstanbul: 1945.

ERGUN, Saadettin Nüzhet, **Halk Edebiyatı Antolojisi**, İstanbul: 1938.

HELİMOĞLU YAVUZ, Muhsine. **Nasrettin Hoca Fıkralarında Örtük Transaksiyon-İmalî İletişim, Toplumbilim-Nasrettin Hoca Özel Sayısı**. İstanbul: Sayı 6. Haziran 1997.